

Challenges and obstacles to using the capacity of rural-urban linkages for the economic reconstruction of rural areas

Naser Shafieisabet ¹ , Sogand Khaksar ²

1. (Corresponding Author) Department of Human Geography and Spatial Planning, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Email: n_shafiei@sbu.ac.ir

2.) Department of Human Geography and Spatial Planning, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Email: sogandkhak@yahoo.com

ARTICLE INFO

Article type:

Research Paper

Article History:

Received:

24 May 2024

Received in revised form:

28 August 2024

Accepted:

4 October 2024

Available online:

7 November 2024

Keywords:

Rural space,
Economic reconstruction,
Sectoral developments,
Environmental barriers,
Qom province.

ABSTRACT

The city and the village, as two human settlements, have been connected with each other for a long time. Considering the fact that the type, intensity, weakness, and quality of rural-urban linkages have always undergone transformation and have many open and hidden capacities and potentials for economic reconstruction, the present study aims to identify the challenges and obstacles to exploiting the capacity of rural linkages. Urban and economic reconstruction of the rural area in Iran, as one of the developing countries, was carried out in a qualitative way. Qualitative data were collected through eight group discussions and 30 in-depth individual interviews. This number of samples was selected in a targeted way from among the 97 managers and experts in the field under study (the statistical population) who had more detailed information about the current situation and were selected according to their activity levels, experience, and scientific status. The method of selecting the participants was purposeful sampling with the greatest variety, and with the aim of identifying the experts, the snowball method was used and continued until theoretical saturation was reached. The information was analyzed by the method of the base context or thematic with MAXQDA2020 software. The findings revealed that one of the most important challenges of using the capacity of rural-urban links for the economic reconstruction of the rural area is the low level of access and quality of roads between the city and the village, and the low rate of urban participation and investment in rural activities.

Citation: Shafieisabet, N., & Khaksar, S. (2024). Challenges and obstacles to using the capacity of rural-urban linkages for the economic reconstruction of rural areas. *Journal of Rural Research*, 15 (3), 19-33.
<http://doi.org/10.22059/jrur.2024.367293.1878>

© The Author (s)

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

Since 1976, this discourse has been advanced that utilising all the capacity of rural-urban linkages is in line with the goals of sustainable development; also, it provides the basis for improving the construction and economic reconstruction of the rural area (Forster et al., 2015). Based on this discourse, the success of development programmes depends on the proper use of the capacities and potentials of rural centres in the direction of the progress and reconstruction of the rural economy and within the framework of regional policies (Sharifi et al., 2021). At the level of space, there are various flows, such as the flow of people, goods, money, information, and waste, which have internal linkages with the level of the household and the local economy and overlap with each other. These flows are the concepts that have been analyzed in the theory of rural-urban linkages about spatial flows. In the framework of the process of economic reconstruction in the rural area, in the form of diversification of rural economic activities, such as diversification within the activities of the agricultural sector (agricultural, horticultural, livestock, aquaculture, etc.), and non-agricultural (transformation and complementary industries), and with flexibility and The expansion of handicrafts and workshops has led to the creation of new economic organisations and investments in rural areas, and new sectors have added to the current businesses.

Methodology

The present research was conducted using a qualitative method between October 1402 and May 1402. The statistical population investigated in this study includes all stakeholders and experts related to the management and planning affairs of Qom province and university professors who have researched the field of rural-urban linkages in Iran. Consultations with experts were identified.

Results and discussion

Most of the participants in this research stated that in Iran, due to the diversity of geographical and climatic conditions as well as differences in environmental capabilities, the economic activities of the villages are not the same, and often the economic and social characteristics of the villages of each province are different from those of another province. Previously, the structure of the rural economy of Iran, like many developing countries, was based on agriculture and animal husbandry, and industrial, mining, and service activities have expanded in the rural area only during the last few decades. According to the findings of the research and according to the statements of the interviewees, the challenges and obstacles of economic reconstruction affected by the capacity of urban and rural linkages in three agricultural sectors (improving the condition of transformation and complementary industries, exploitation systems to develop the production of agricultural products for domestic and foreign markets, diversification in the production of agricultural products), the industry sector (investment in small manufacturing industries and handicrafts, the development of new industrial production skills), and the service sector (marketing services for the production and commercial exchanges, creating local economic advantages "forward and backward linkages " between producers and These findings are in line with the studies of Trant and Brinkman (1992, Cabinet Office (2000, Countryside Agency (2003), and SEDD (2005).

The current research was conducted using a qualitative method to identify the challenges and obstacles of using the capacity of rural-urban linkages for the economic reconstruction of rural space from the perspective of stakeholders and experts. The summary of the participants in the present study shows that according to the current state of urban-rural linkages in developing countries such as Iran, this statement will have different scenarios in the future, but in general, if the current situation in the rural areas of the developing countries continues, They will not have a suitable development situation in such a way that nothing will happen in the reconstruction of the village

economy and the sustainable livelihood of the villagers, and there is a possibility of further evacuation of rural areas from human capital, and even the number of rural areas without inhabitants will increase.

Conclusion

The available resources of the village, which mostly relies on cultivated land, will face more erosion in the direction of overexploitation and raw sales towards urban areas and lack of updating of the cultivation flow, and in many rural areas of Iran, climate change is also a very threatening element will act. If there is a change in communication policies between the city and the countryside (such as the theory of the growth pole and hierarchy) and better strategies that have been experienced in developed countries and have positive results, such as regional development strategies (RDS), we can hope for the reconstruction of the rural economy in developing countries.

Funding

This doctoral thesis has been financially supported by the Presidential Research Fund in the form of a research project with the same title.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

چالش‌ها و بازدارنده‌های بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی

ناصر شفیعی ثابت^۱ ، سوگند خاکسار^۲

۱- نویسنده مسئول، گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. Email: n_shafiei@sbu.ac.ir

۲- گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. Email: sogandkhak@yahoo.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۳/۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۶/۰۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۷/۱۳

تاریخ چاپ:

۱۴۰۳/۰۸/۱۷

واژگان کلیدی:

فضای روستایی،

باز ساخت اقتصادی،

تحولات بخشی،

بازدارنده‌های محیطی،

استان قم.

شهر و روستا به‌مثابه دو سکونتگاه انسانی از دیرباز با یکدیگر پیوند داشته‌اند. با توجه به این که نوع، شدت و ضعف و کیفیت پیوندهای روستایی - شهری همواره دستخوش تحول بوده و از ظرفیت‌ها و توانایی‌های آشکار و پنهان فراوانی برای باز ساخت اقتصادی برخوردار است، مطالعه حاضر با آرمان شناخت چالش‌ها و بازدارنده‌های بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری و باز ساخت اقتصادی فضای روستایی در کشور ایران و استان قم به‌مثابه یکی از کشورهای درحال توسعه به روش کیفی انجام شد. داده‌های کیفی با ۸ بحث گروهی و ۳۰ مصاحبه انفرادی ژرف گردآوری شد. این تعداد نمونه به روش هدفمند از میان تعداد ۹۷ نفر از مدیران و خبرگان حوزه مورد مطالعه (جامعه آماری) که اطلاع دقیق‌تری از وضع موجود داشتند و با توجه به سطوح فعالیت، تجربه و جایگاه علمی انتخاب شدند. روش انتخاب خبرگان نمونه‌گیری هدفمند و با بیشترین گوناگونی بود و باهدف شناسایی صاحب‌نظران از روش گلوله برفی بهره‌گیری شد و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه داشت. اطلاعات به روش زمینه مبنا یا درون‌مایه‌ای با نرم‌افزار MAXQDA2020 تحلیل شد. یافته‌ها آشکار ساخت که ازجمله مهم‌ترین چالش بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی پایین بودن میزان دسترسی و کیفیت راه‌ها میان شهر و روستا و نرخ پایین شراکت و سرمایه‌گذاری شهری‌ها در فعالیت‌های روستایی است.

استناد: شفیعی ثابت، ناصر و خاکسار، سوگند. (۱۴۰۳). چالش‌ها و بازدارنده‌های بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی. *مجله پژوهش‌های روستایی*، ۱۵ (۳)، ۳۳-۱۹.

<http://doi.org/10.22059/jrur.2024.367293.1878>

مقدمه

از سال ۱۹۷۶ میلادی، گفتمان بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای بهبود شاخص‌های باز ساخت اقتصادی فضای روستایی و توسعه پایدار بکار گرفته شد (Forster et al., 2015). به‌گونه‌ای که موفقیت برنامه‌های توسعه بیشتر وابسته به بهره‌گیری مناسب از ظرفیت کانون‌های روستایی در راستای باز ساخت اقتصاد روستایی و در چارچوب سیاست‌های منطقه‌ای بوده است (Sharifi et al., 2021). بر مبنای گفتمان ظرفیت پیوندها، در سطح فضا جریان‌های گوناگون مردم، کالا، پول، اطلاعات و غیره، برقرار است که دارای پیوند درونی با خانوار و اقتصاد محلی است. همچنین، جریان‌های بخشی که دربرگیرنده فعالیت‌های روستایی است که در نواحی شهری قرار دارد یا فعالیت‌های صنعتی و خدماتی که در نواحی روستایی قرار دارند (Tacoli, 1998). رشد کشاورزی با افزایش تقاضا برای داده‌های نخستین مزارع مانند کود و تجهیزات کشاورزی باعث ایجاد پیوندهای پسین شده^۱ و افزایش تقاضا برای کالاهای مصرفی کشاورزی به شکل‌گیری پیوندهای پیشین^۲ می‌انجامد (De Ferranti, 2005; Diao et al., 2019; Hazell & Haggblade, 1990). این پیوندها با گسترش اقتصاد غیر کشاورزی، پیوند مناسب‌تری با دیگر بخش‌های اقتصادی برقرار نموده و با تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها به باز ساخت اقتصادی روستایی کمک می‌نماید (Tacoli & Mcgranahan, 2015). بدین ترتیب، در چارچوب تنوع‌بخشی به فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی و با شکل‌گیری سازمان‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری نوین در مناطق روستایی بخش‌های نوینی به کسب و کارهای کنونی افزوده شده و به بهبود باز ساخت اقتصاد روستایی کمک می‌نماید (Davies et al., 2022).

در این زمینه داگلاس باور دارد نقش‌هایی را که شهرها در بیشتر مناطق روستایی ایفا می‌کنند (برخلاف باور علیت یک‌سویه شهری به روستایی)، برآیند تعامل دوسویه روستایی - شهری است که بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری به پیشرفت بیش‌ازپیش و دوسویه آن دو می‌انجامد (Douglass, 2018). شهرها به‌مثابه کانون‌های سطح بالای بازار کشاورزی و توزیع منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای کالاهای روستایی هستند که بازاریابی شهر مبنای نمی‌تواند بدون اندازه فراوانی از مازاد تولید روستایی وجود داشته باشد؛ بنابراین، روستاها برای توسعه تولید، وابسته به توسعه متقابل شبکه‌های بازاریابی شهرها هستند که برآیند آن توسعه دوسویه روستایی - شهری است (Douglass, 1998; Levy & Lubell, 2018). همچنین، فعالیت کشاورزی وابسته به افزایش عرضه همیشگی نهاده‌های کشاورزی از سوی شهرها برای احیا ظرفیت‌های کم‌توان شده روستایی است. در برابر، خاستگاه بنیادین رشد شهرها، افزایش تقاضا برای کالاهای غیر کشاورزی برای مصرف خانوارهای روستایی است. افزون بر این، شهرها به‌عنوان کانون‌های یاری‌کننده برای افزایش رفاه و درآمدهای واقعی برای خانوارهای روستایی هستند (Davis & Pearce, 2001; Sen et al., 2021).

اگرچه گفتمان ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری از گذشته به شکل‌های گوناگون مورد واکاوی اندیشمندان همچون داگلاس و تاکولی و غیره، قرار گرفته است؛ همچنین مطالعات کاربردی بسیاری بر پایه نظریه آن‌ها انجام شده است؛ ولی در بسیاری از کشورهای درحال توسعه همچون ایران، با وجود ظرفیت‌های فراوان برای توسعه اقتصادی، به دلیل کم‌توجهی دولت‌ها و نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری نامتوازن و نامتعادل منطقه‌ای، هنوز نتوانسته به‌گونه‌ای مناسب و سازگار از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای ایجاد دگرگونی‌های مثبت و سازگار برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی خود بهره‌گیری نماید. در بسیاری از روستاها از جمله روستاهای استان قم، این ظرفیت‌ها به شکل نهفته در جریان‌های

1. Forward linkages
2. Backward linkages

فضایی شهری و روستایی ناشناخته و نادیده انگاشته شده است. همچنین، سال‌ها در سیاست‌های کلان کشور آگاهی فراگیر از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری به گونه‌ی همگانی شکل گرفته است؛ ولی بهره‌گیری از ظرفیت‌های فراوان پیوندهای روستایی - شهری در بسیاری از روستاهای ایران و استان قم، هنوز به شکل بایسته‌ای موجب شکل‌گیری مشاغل بیشتر و بهتر کشاورزی و غیر کشاورزی، پیوندهای سرمایه‌گذاری و غیره، نشده است؛ بنابراین، این پژوهش کوشش دارد چالش‌ها و بازدارنده‌های بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری را همبسته با موضوع پر ارج باز ساخت اقتصادی فضای روستایی را به‌مثابه گفتمانی نوین از دیدگاه خبرگان دانشگاهی و سازمان‌های دولتی استان قم واکاوی نماید.

مبانی نظری

ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری به‌مثابه توانایی مدیریت برای تولید «خروجی» مناسب انگاشته می‌شود که در بسیاری از موارد کیفیت عملکرد مدیریت را در چارچوب ارائه خدمات برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های موجود و چاره‌جویی برای مشکلات و یا بهبود عملکرد سیستم نشان می‌دهد (Tacoli & Mcgranahan, 2015). همچنین ظرفیت پیوند در رابطه با مسائل روستایی و شهری به معنای تمرکز بر تحلیل وضعیت موجود هر ناحیه برای کاهش شکاف‌هایی مانند کمبود منابع، مهارت‌های فنی، ساختارها، دانش و فناوری در بخش‌های نوین و رسمی آن ناحیه است (Tacoli, 1998). بر پایه این تعریف ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری بر مبنای اندازه جریان مردم با متغیرهای پیوستگی آموزشی و جریان متخصصان شهری با مهارت‌های گوناگون کشاورزی و غیر کشاورزی، پیوستگی جریان دانش بومی روستایی - شهری، اندازه جریان اطلاعات با متغیرهای گسترش IT و ICT روستایی برای بازاریابی و بازار رسانی محصولات تولیدی روستایی، گسترش زیرساخت ارتباط تلفن ثابت و همراه به دست شهری‌ها در روستاها، اندازه جریان سرمایه با متغیرهای سرمایه‌گذاری از منابع رسمی و غیررسمی و وجوه ارسالی، سرمایه‌گذاری تولیدی و خدماتی، اندازه جریان کالا با متغیرهای فروش کالاهای شهری در کانون‌های روستایی و عرضه کالاهای روستایی به شهر و ارتباط عمده‌فروشان شهری با فعالیت‌های روستایی مورد تأکید قرار می‌گیرد. بهره‌گیری از ظرفیت‌های گوناگون پیوندهای روستایی - شهری و باز ساخت نظام اقتصادی، بیانگر روشی نوین و حمایتگر (Fiszbein, 1997) مستلزم ایجاد نقش‌های نوین در سازمان‌های وابسته با مسائل شهری و روستایی، و نیز نمود روش‌های نوین برای انجام دادوستدهای روستایی - شهری است (Ziervogel et al., 2022). در این راستا بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری در چارچوب جریان‌های بخشی می‌تواند تبیین‌کننده روش‌های نوین دادوستد روستایی - شهری باشد (Tacoli, 1998). آمار تیاسن، اندازه ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری، را فراتر از کارهای توسعه می‌داند و آن را به پتانسیل پیشرفت انسان‌ها در هر حکومت نسبت می‌دهد که از این نگاه اندازه جریان‌های فضایی و بخشی از پایه با توسعه توانایی‌های افراد با افزایش گزینه‌های در دسترس مدیریت روستایی - شهری در ارتباط است (Sen, 2019). در این پژوهش منظور از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری به‌عنوان یک کمیت مادی و غیرمادی برای یک مکان و فضا است، و آن اندازه مادی و غیرمادی است که اگر به مقدار معینی از آن کمیت به مکانی داده شود اندازه آن مکان یک واحد افزایش خواهد یافت.

در همین راستا، یکی از مقوله‌های نو پیدای اقتصادی در نیمه اول قرن بیستم، پیدایش و گسترش مفهوم باز ساخت اقتصادی برای عبور از بحران‌های اقتصادی و یا کوتاه کردن مسیر دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی توسط دولت‌ها بوده است (Huntington, 1993; Slocumb, 2010). در این زمینه، در بسیاری از کشورهای جهان با نظام‌های اقتصادی ناهمسان باز ساخت اقتصادی با اندازه‌های گوناگونی از نظر فراگیری بخش‌ها، گستردگی و با اندازه‌های ناهمسانی از نظر

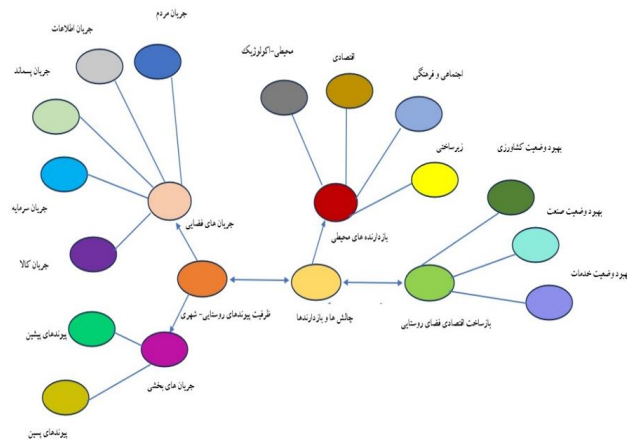
موفقیت، تجربه شده است (Post et al., 1995; Yusoff et al., 2017). کشور ایران هم در پی باز ساخت اقتصادی و شکستن دور باطل فقر و دستیابی به توسعه اقتصادی است. برای این منظور در برنامه‌های توسعه خود به‌تازگی بیشتر خود را وابسته به بهره‌گیری کامل از ظرفیت‌های فضاهای روستایی و توسعه و تقویت اقتصاد روستایی و سیاست‌های منطقه‌ای وابسته به آن دانسته است. بهره‌برداری کامل از منابع طبیعی و پاسداشت محیط‌های کار در کشور برای کارکردهای اجتماعی - اقتصادی در مناطق روستایی از اهمیت چشمگیری برخوردار است. مناطق روستایی در زنجیره گسترده روستایی - شهری قرار گرفته و این مناطق همیشه به شهرها وابسته بوده و این وابستگی امروزه با دسترسی بیشتر به ارتباطات به شکل‌های سنتی و مجازی آسان می‌شود. ماهیت این تعاملات هم در فضا و هم در بخش‌های گوناگون کشاورزی، صنعتی و خدماتی تحت تأثیر قرار گرفته و پیامدهای ارزشمند برای نظام‌های اقتصادی به همراه داشته است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش کیفی در فاصله زمانی مهر تا اردیبهشت ۱۴۰۲ انجام شد. جامعه آماری موردبررسی همه خبرگان وابسته به امور مدیریت و برنامه‌ریزی استان قم است که در زمینه موضوع این پژوهش در کشور ایران کار کردند. مشارکت‌کنندگان: الف) خبرگان سازمان جهاد کشاورزی، معاونت برنامه‌ریزی و اشتغال استانداری، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و فرمانداری در استان قم؛ ب) خبرگان دانشگاهی بودند. جامعه آماری تعداد ۹۷ نفر خبرگان بودند که بر مبنای اندازه آگاهی آن‌ها از موضوع تعداد ۳۰ نفر نمونه به صورت هدفمند و با حداکثر تنوع و به روش گلوله برفی انتخاب شدند. روش گردآوری اطلاعات، مصاحبه چهره به چهره و نیمه ساختارمند برای شناسایی دیدگاه‌ها و روش بحث گروهی متمرکز برای شناسایی هنجارهای گروهی و نیز تنوع دیدگاه‌های آن‌ها بود. در مجموع ۸ بحث گروهی متمرکز و ۳۰ مصاحبه فردی ژرف برگزار شد.

اطلاعات به دست آمده از طریق نرم‌افزار مکس کیودا کدگذاری و تحلیل شد. تئوری داده بنیاد در سه رهیافت نظام‌مند اشتراوس و کوربین (۱۹۹۸)، رهیافت ظهور یابنده گلیسر و نیز رهیافت ساختارگرای چارمز (۲۰۰۶ است (Creswell, 2018). با توجه به رواج بسیار بیشتر رهیافت نظام‌مند اشتراوس و کوربین و نیز قابلیت آموختن آن و هم کیفیت‌سنجی مشاهده‌پذیری بیشتر آن‌ها از این رهیافت استفاده شد. این رهیافت شامل کدگذاری باز، محوری و انتخابی است که در نمودار «کیتی چارمز» هم قابل مشاهده است (Walker & Myrick, 2006).

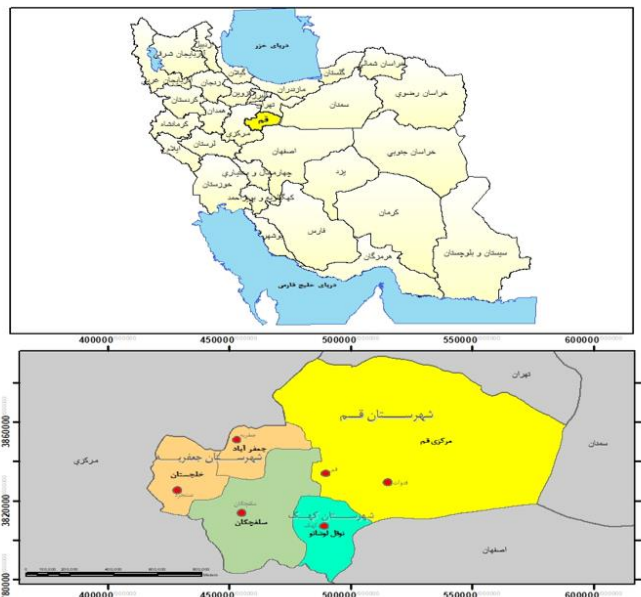
برای کدگذاری باز برای استخراج اطلاعات که به صورت برچسب معنایی به واحدهای معنادار تعلق می‌گیرد، اقدام شد. بر پایه دیدگاه «سالدانا» در سال ۲۰۱۴، در این پژوهش پیش از انجام کدگذاری و برچسب‌گذاری روی واحدهای معنایی در آغاز هر یک از مشاهدات جمع‌آوری شده بر مبنای یک نمونه‌گیری قضاوتی و هدفمند و اطلاعات مبنای جمع‌آوری شد و بخش‌های مهم را که حاوی اطلاعات بود از دیگر بخش‌هایی که اهمیت اطلاعاتی نداشتند، جدا شد و سپس از طریق نشان‌دار کردن در نرم‌افزار مکس کیودا ۲۰۲۰ آن‌ها را معین کرده و یادداشت‌گذاری شد. بر مبنای دیدگاه «کلارک» (۲۰۰۴) ارزیابی اولیه اسناد، مشاهدات و مصاحبه‌ها انجام شد تا توانایی و آمادگی ذهنی مناسب برای استخراج کدهای اولیه و گرفتن بازخورد از هر یک از آن‌ها برای مصاحبه‌ها و مشاهدات بعدی به دست آید. همچنین در این گام با چند نفر از خبرگان برای تعریف و حتی بازتعریف گام‌های تحلیل کیفی در فرایند کدگذاری مقدماتی مشورت شد و نظرات کارشناسی آن‌ها برای رمزگشایی از واحدهای معنادار و مشخص نمودن بخش‌های مهم‌تر در مشاهدات انجام شد (شکل ۱).

شکل ۱. نمودار درختی مدل پارادایمی بر اساس کدهای محوری پژوهش

محدوده مورد مطالعه

با وجود این که پیوندهای روستایی - شهری می‌تواند نقش چشمگیری در باز ساخت اقتصادی نواحی روستایی داشته باشد؛ ولی، بهره‌گیری از ظرفیت‌های آن در روستاهای استان قم با چالش‌های زیادی در زمینه محیط طبیعی و برنامه‌ریزی جداگانه روستایی - شهری و نبود سند یکپارچه توسعه در سطوح محلی با توجه به پیش‌نیازها و نگرش‌ها روبرو است. همچنین، تعداد زیادی از جمعیت استان در نواحی روستایی زندگی می‌کنند. با وجود این که استان در مرکز کانونی سه استان بزرگ صنعتی همچون تهران، اصفهان و مرکزی استقرار دارد؛ و با توجه به وجود واحدهای بزرگ تجاری و صنعتی، از ظرفیت‌های فراوان سرمایه‌گذاری در گردشگری، صنایع و معادن، کشاورزی و صنایع دستی برخوردار است. ولی، بررسی شاخص‌های تولید ناخالص داخلی، نرخ مشارکت اقتصادی و غیره نشان داد با وجود ظرفیت‌های فراوان برای توسعه اقتصادی، به دلیل کم‌توجهی دولت‌ها و نظام برنامه‌ریزی نامتوازن و نامتعادل منطقه‌ای، هنوز نتوانسته به گونه‌ای مناسب و سازگار از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای ایجاد دگرگونی مثبت و سازگار در فضای روستایی خود بهره‌گیری نماید (شکل ۲).

شکل ۲. موقعیت ناحیه، منبع: بر اساس داده‌های مرکز آمار ایران، ۱۴۰۲

یافته‌ها

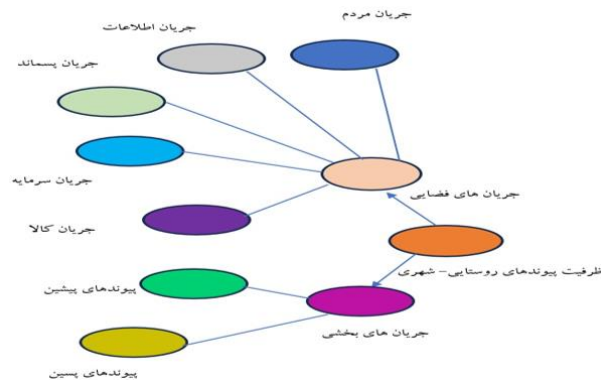
محدودیت‌های این پژوهش دودسته است. ۱. محدودیت در انتخاب جامعه آماری از درون جامعه آماری بزرگ که برای رفع آن کوشش شد تا انتخاب خبرگان به گونه‌ای انجام شود که تعمیم‌پذیری نظرات به جامعه آماری افزایش یابد. ۲. محدودیت آگاهی و نبود امکان بینش درست در شماری از خبرگان در رابطه با ارائه اطلاعات در طول مصاحبه بوده است. برای رفع آن کوشش شد با مقایسه دیدگاه‌های گوناگون و گزینش بهترین پاسخ‌ها این محدودیت هم برطرف شود. تعداد ۳۰ نفر از خبرگان دانشگاهی و مدیریت و برنامه‌ریزی روستایی - شهری با میانگین سن ۴۵ سال و سابقه فعالیت ۱۷ سال مشارکت داشتند. میزان ۵۵/۶ درصد خبرگان مرد و ۱۴/۵ درصد زن بودند (جدول ۱).

جدول ۱. توزیع مطلق و نسبی فراوانی خبرگان

خبرگان	فراوانی	میانگین سن	سابقه فعالیت	درصد
مرد	۱۷	۴۵	۱۷	۵۵/۵
زن	۱۳	۴۰	۱۴	۱۴/۵
مجموع	۹۷	۴۲	۱۶	۱۰۰

کد محوری ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری

کد محوری ظرفیت پیوندها از پنج مقوله اصلی همچون اندازه جریان مردم، کالاها، سرمایه، اطلاعات و پسماند استخراج شده است. واحدهای معنایی که در چارچوب جریان‌های فضایی قرار دارند در این دسته جای‌گذاری شدند. این جریان‌ها بر اساس نظر «داگلاس» و از طریق مطالعه اسناد، مشاهده میدانی و مصاحبه این واحدهای معنایی به دست آمده و در زیرمجموعه هریک از این جریان‌ها قرار گرفتند (شکل ۳).

شکل ۳. دسته‌بندی ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی

جریان‌های فضایی و بخشی

از دیدگاه خبرگان، نیروهای پسران کلیدی اثرگذار بر اندازه جریان مردم در عواملی همچون کاهش ابعاد، اندازه و بزرگی جمعیت روستاها، نبود انسجام اجتماعی و فرهنگی میان روستاها و شهرها، کمبود پیوستگی آموزشی و جریان متخصصان شهری با مهارت‌های گوناگون کشاورزی و غیر کشاورزی، نبود پیوستگی جریان دانش بومی روستایی در ناحیه مورد جستجو کرد. در رابطه با کوچکی ابعاد، اندازه و بزرگی جمعیت روستاها شماری از خبرگان گفتند: جریان‌های فضایی موجود باعث کاهش جمعیت و افزایش نرخ مهاجرت جمعیت جوان از روستا به سوی شهر شده است. چالش‌ها و بازدارنده‌های اثرگذار بر اندازه جریان‌های بخشی و فضایی این پژوهش همسو با مطالعات Tacoli & Mabala, 2010; Thanh et al., 2013; Sen, 2019; Woods, 2020; Lawreniuk, 2016; Mianabadi et al., 2022 است.

«جریان‌های موجود باعث خالی شدن نواحی روستایی از سرمایه انسانی به‌ویژه سرمایه انسانی جوان شده است. همچنین پیوندهای روستا - شهری به‌ویژه در زمینه گردشگری در شماری از روستاهای کشور و قم باعث مشکلات محیط‌زیستی گسترده‌ای شده است. به‌نوعی جریان‌های فضایی و بخشی بین شهر و روستا باعث از دست رفتن منابع مادی به‌ویژه در عرصه زمین و محصولات کشاورزی و دامی شده است؛ چراکه به‌صورت خام فروشی اتفاق می‌افتد؛ بنابراین می‌توان گفت ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری بسیار است؛ ولی بهره‌گیری درست و منطقی از آن وجود ندارد. همچنین، به شکل سازمانی نیز این پیوندها تعریف نشده است» (یکی از خبرگان).

همچنین خبرگان حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی گفتند که یکی از دلایل بنیادین این کاهش جمعیت در نواحی روستایی را می‌توان در توزیع ناعادلانه امکانات و ثروت در کشور، کمبود شغل در روستاها، مشکلاتی همچون خشک‌سالی و کاهش منابع آبی، مشکلات فرهنگی و غیره دانست.

«یکی از پسران‌ها به خاطر جمعیت منطقه است. روستاهای استان قم به‌سوی پیری پیش می‌رود. تغییر کاربری اراضی که در منطقه رخ داده و کارکرد روستا را دچار مشکل کرده. یکی دیگر از بازدارنده‌ها سازمان‌های دولتی هستند که باوجود این که ادعا می‌کنند که روستا باید توسعه پیدا کند بحث کمبود سرمایه‌گذاری و کمک‌ها در نواحی روستایی بسیار محسوس است» (یکی از خبرگان).

در رابطه با کاهش انسجام اجتماعی و فرهنگی میان روستاها و شهرها در درون یک ناحیه خبرگان گفتند: پیش‌شرط اصلی در این رابطه کاهش سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی است. سرمایه اجتماعی که به‌عنوان ماده خام جامعه مدنی است و یک دارایی بسیار مهم برای هر فرد و جامعه محسوب می‌شود، در شرایط بحرانی می‌توان آن را به‌منظور کسب سود

متقابل بکار بست. شماری از خبرگان گفتند: نبود اعتماد مردم به مسئولین باعث کاهش سطح سرمایه اجتماعی و انسجام اجتماعی میان شهر و روستا شده است.

«به عقیده بنده یکی از مهم‌ترین عوامل پسران، نبود اعتماد مردم به مسئولین است. مردم به مسئولین اطمینان کافی ندارند و در ذهنشان این مسئله نقش بسته که مسئولین هیچ دلسوزی برای مردم روستایی ندارند و حل مسائل روستایی در اولویت آن‌ها نیست» (یکی از خبرگان).

شماری از خبرگان نبود جریان‌های آموزشی و استفاده از منابع انسانی و دانشی را برآمده از نبود بهره‌گیری از ظرفیت خلاقیت و نوآوری و ایجاد فضای نوآوری در سطوح محلی، منطقه‌ای بیان کردند.

«ظرفیت‌ها فراوان است؛ ولی به دلیل ضعف در نظام برنامه‌ریزی با مشکلات متعددی روبه‌رو است. خلاقیت، ابتکار و نوآوری و در کنار آن جذب سازمان‌ها، سرمایه‌گذاران و سایر افرادی که به نوعی می‌توانند زمینه‌ساز تحول در نقاط روستایی شوند ضروری است» (یکی از خبرگان).

به باور بسیاری از خبرگان جریان کالا و سرمایه‌گذاری نبود تنوع‌بخشی در فعالیت‌ها در کنار فعالیت‌های سنتی و ایجاد فعالیت‌های مکمل در کنار فعالیت‌های اصلی روستایی را از مهم‌ترین چالش‌های اقتصادی در بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصاد روستایی دانستند.

شماری از خبرگان در رابطه با پیوندهای پیشین و پسین به نبود سرمایه‌گذاری برای احداث کارگاه‌های صنعتی در محیط روستایی اشاره کردند و خواستار ایجاد این صنایع و توسعه بازار برای فروش محصولات تولیدی خود در آینده بودند. همچنین، با وجود پیشینه تولید صنایع دستی در روستاهای استان و ظرفیت‌های فراوان سرمایه‌گذاری در صنایع همچون گلیم‌بافی، سوزن‌دوزی، تراش سنگ‌های قیمتی و نیمه قیمتی، زیورآلات سنتی استفاده از این ظرفیت در بسیاری از موارد نادیده انگاشته شده است. همچنین کارگاه‌های تولیدی موجود نیز در شهر قرار داشته که برای بسیاری از روستاییان فعالیت در این کارگاه امکان‌پذیر نیست.

«به دلیل هزینه‌های بالای تولید در شهر مثل هزینه بالای اجاره، هزینه‌های دستمزد بالا و مواردی مثل این‌ها، راه‌اندازی کارگاه تولیدی بسیار هزینه‌بر بود. به همین دلیل بنده و چند تا از دوستان خود کارگاه خم‌کاری و لوسترسازی خود را به روستا منتقل کرده و در حال حاضر مشغول به این فعالیت هستیم. اما وجود واسطه‌ها و دلال‌های بازار، ضعف بازار مناسب برای فروش محصولات خواهان کمک از سوی سازمان برای توسعه قابلیت‌های بازاریابی و فروش محصولاتمان را داریم» (یکی از خبرگان).

«درصد بسیار کمی از روستاهای ما صنایع دستی دارد. حتی روستاهایی هستند که صنایع دستی ندارند. برخی صنایع دستی دارند؛ ولی برای خود و بستگان استفاده می‌کنند، برخی از تولیدات به علت عدم طرح و نقش دارای بازار نیستند، روی هم‌رفته دارای چند طیف هستند مشکل ویژه آن‌ها عدم تأمین منابع مالی و فروش است. همچنین دستگاه‌های مختلف به این حیطة بدون توجه به نیاز بازار ورد کرده‌اند که منجر به اشباع بازار شده است. در خصوص صنایع کارگاهی نیز تفکیکی از روستاها به لحاظ دسترسی به شهر، دستیابی به مواد اولیه، دسترسی به بازار فروش انجام نشده است. قاعدتاً روستاهایی که دسترسی با موارد مذکور را دارند صنایع کارگاهی و گلخانه‌ای در آن‌ها رواج بیشتری می‌تواند داشته باشد؛ لذا با توجه به حجم زیاد تأسیسات و زیرساخت در روستاها، دسترسی به اینترنت و تحصیل افراد روستایی می‌توان برای تنوع‌بخشی به فعالیت اقتصادی روستاها برنامه‌ریزی انجام داد. ولی نکته حائز اهمیت در این روند مجوزها، مهارت‌افزایی، آموزش نیروی انسانی،

تأمین مالی پروژه‌ها، فرایند انجام آن‌ها، نهادسازی، شبکه بازاریابی و فروش آن اهمیت دارد. ضعف‌های اصلی در این زمینه به شمار می‌روند» (جمع‌بندی مصاحبه‌های گروهی از خبرگان).

مقوله‌های اصلی و واحدهای معنایی استخراج‌شده

بر اساس دیدگاه خبرگان، با ارائه واحدهای معنایی و سپس دسته‌بندی آن‌ها در مقوله اصلی و واحدهای معنایی سرانجام کد محوری ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری مفهوم‌سازی شد؛ بنابراین، بر اساس واحدهای معنایی، جریان‌های مردم، کالا، سرمایه، اطلاعات، پسماند و پیوندهای پسین و پیشین که در شکل‌گیری پیوندهای روستایی - شهری اثرگذار است، شناسایی شده و واحدهای معنایی به همراه دسته‌بندی مقوله‌ها و کد محوری در جدول مشخص شده است (جدول ۲).

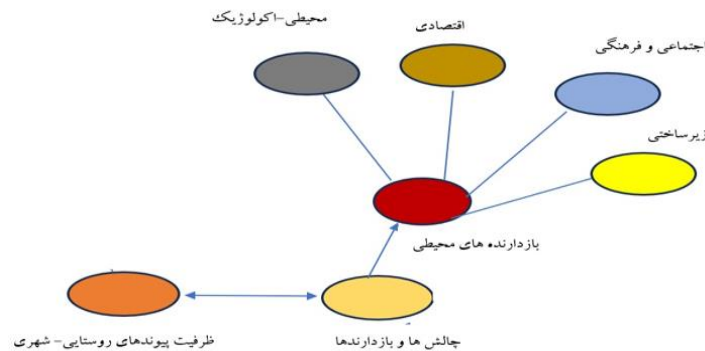
جدول ۲. ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی

کد محوری	افزایش اندازه جریان	واحد معنایی
جریان مردم		پیوستگی آموزشی و جریان متخصصان شهری با مهارت‌های گوناگون کشاورزی و غیر کشاورزی
		پیوستگی جریان دانش بومی روستایی - شهری
جریان اطلاعات		گسترش ICT IT روستایی برای بازاریابی و بازار رسانی محصولات تولیدی روستایی
		گسترش زیرساخت ارتباط تلفن ثابت و همراه به دست شهری‌ها در روستاها
جریان سرمایه		سرمایه‌گذاری از منابع رسمی و غیررسمی و وجوه ارسالی
		سرمایه‌گذاری تولیدی و خدماتی
جریان کالا		فروش کالاهای شهری در کانون‌های روستایی، و عرضه کالاهای روستایی به شهر
		ارتباط بنکداران و عمده‌فروشان شهری با فعالیت‌های روستایی (با تأکید بر کاهش واسطه‌ها و دلان)
جریان پسماند		رهاسازی پسماندهای صنعتی و کارخانه‌ای در کانون‌های روستایی - شهری
		رهاسازی پسماندهای گردشگری در کانون‌های روستایی - شهری
پیوندهای پسین و پیشین		احداث کارگاه‌های تولیدی صنایع دستی در محیط روستایی
		احداث کارخانه و کارگاه برای فراوری محصولات کشاورزی در محیط روستایی
		ارائه خدمات بوم‌گردی در محیط روستایی (همچون اقامتگاه‌ها، رستوران‌ها)

کد محوری پیوندهای روستایی - شهری

کد محوری چالش‌ها و بازدارنده‌های محیطی

بازدارنده‌های محیطی به‌عنوان یکی از عواملی که ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی را با چالش مواجه کرده شناسایی شد. این بازدارنده‌ها در چهار دسته عوامل محیطی - اکولوژیک، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و خدمات زیرساختی مورد مطالعه قرار گرفتند (شکل ۴).

شکل ۴. دسته‌بندی چالش‌ها و بازدارنده‌های ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی

چالش‌ها و بازدارنده‌های محیطی - اکولوژیک، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و زیرساختی

بسیاری از خبرگان کاستی در نظام فنی - اجرایی و دستگاه‌های اجرایی در خصوص فرآیند اجرای طرح‌ها و برنامه‌ها، نبود برنامه یا الگوی مناسب برای شناسایی و توسعه ظرفیت پیوندهای اقتصادی میان سکونتگاه، فاصله‌گیری توسعه شهری از توسعه روستایی و نبود نگاه پیوندی، زایا و مکمل و اتخاذ رویکرد از بالا به پایین در نگاه مدیریت برنامه‌ریزی توسعه را از مهم‌ترین چالش‌ها دانستند.

در زمینه اجرای طرح‌ها بسیاری از خبرگان گفتند که هنگامی از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری بهره گرفته می‌شود که شناخت دقیق از توانایی‌های روستایی و شهری انجام گیرد. توجه به این نکته که روستاهای ما قابلیت بالایی دارند اجتناب‌ناپذیر است؛ ولی این که مدیران شهری و روستایی در برنامه‌ریزی‌ها بخواهند از تعامل ایجادشده در راستای ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری بهره‌گیری کنند، بسیار حائز اهمیت است.

«با شرایطی که داریم نظر من این است که بحث ظرفیت‌های پیوند روستایی - شهری در گرو تغییر نگاه و رویکرد مردم و مسئولین است. مادامی که مسئولین ما به فکر هر مسئله‌ای باشند به‌غیر از خدمت به مردم و مردم نیز تمایل به تغییر و استفاده از راه و روش‌های جدید و تجدیدنظر در روندهای قدیمی خود نداشته باشند و ذهنیتشان نسبت به مسئولین نیز دچار ابهام باشد، هر اقدامی شکست می‌خورد. همان‌طور که اجرای طرح‌ها و بسیاری از فعالیت‌هایی که برای بهبود وضعیت روستاها به کار گرفته شده تا کنون شکست‌خورده است» (یکی از خبرگان).

تکیه نکردن بر باورها، ارزش‌ها، رسوم و رفتارهای مشترک به‌واسطه جابه‌جایی‌های فرهنگی و اجتماعی در جریان تحولات اجتماعی از جمله محدودیت‌هایی است که به اعتقاد شماری از خبرگان نقش مهمی در انسجام اجتماعی و فرهنگی میان روستاها و شهرها در درون یک ناحیه ایفا می‌کند.

«از نظر من یکی از مهم‌ترین جریان‌ها جابه‌جایی‌هایی است که به‌واسطه جریان‌های اجتماعی و فرهنگی اتفاق افتاده است و دیدگاه مردم نسبت به رویکردهای سنتی اقتصاد چه در حوزه کشاورزی و چه در حوزه غیر کشاورزی تغییر پیدا کرده است. کشاورزی به‌سوی مدرن شدن و یا نیمه مدرن شدن پیش رفته است (برای مثال استفاده از آفت‌کش‌ها، کودها و غیره). بخشی از این تغییرات به‌واسطه فضای مجازی و بخشی از آن به خاطر بحث پیوندهای روستایی - شهری است» (یکی از خبرگان).

تعدادی از خبرگان نبود برنامه مناسب برای شناسایی و توسعه ظرفیت پیوندهای اقتصادی را از جمله چالش‌های اساسی در بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی دانستند.

«هم‌اکنون بستر این جریان‌ها تا حد خوبی فراهم است؛ ولی به نظر می‌رسد که موازنه این جریان‌ها تمایل بیشتری به‌سوی شهر دارد و به‌سوی یک‌طرفه شدن پیش می‌رود و روستاها روزبه‌روز در این جریان‌ها نقش فاعلی کم‌تری پیدا می‌کنند و در بعضی موارد حتی جنبه مصرف‌کننده پیدا می‌کنند. هرچقدر این جریان‌ها باکیفیت‌تر و قوی‌تر شوند و بتوانند به توانمندی روستاها کمک بیش‌تری داشته باشد وضعیت به‌سوی بهبودی بیشتری حرکت خواهد کرد» (یکی از خبرگان).

بسیاری از خبرگان در زمینه فاصله‌گیری توسعه شهری از روستایی و نبود نگاه پیوندی، مانع اصلی را نوع تعاملات جاری میان روستاها و شهرها دانستند. به‌طوری‌که روابط بیشتر مبتنی بر سلطه شهر بر روستا و بهره‌کشی از آن است. شهرها بیشتر تولیدات روستایی را دریافت کرده و بدون این که چیزی به آن بدهد از آن بهره‌کشی می‌کند.

«از آنجاکه جریان‌های میان روستا و شهر بیشتر به سود شهرها و به ضرر روستاها بوده و با توجه به آن که روستاها منابع خود را برای مصرف روانه شهرها می‌سازد، منابعی نظیر کشاورزی و حجم انبوه معاملات را دلال‌ها در مسیر رابطه میان

شهر و روستا انجام و ثروت این بخش نصیب این قشر واسطه شهری می‌شود، به نظر می‌رسد در چارچوب جریان‌های بخشی، پیوند دو سکونتگاه برای باز ساخت اقتصادی روستاها نقش اندکی داشته است» (یکی از خبرگان).

همچنین شماری از خبرگان گفتند که اصلاح نگاه در برنامه‌ریزی ضروری است و برنامه‌ریزی فضایی که به دنبال سازمان‌دهی یکپارچه و مطلوب فعالیت‌های توسعه در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی است، جایگزین برنامه‌ریزی بخشی شود. نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی نیازمند به برنامه‌ریزی فضایی برای تخصص بهینه جمعیت، فعالیت و فضا در قالب یک نظام برنامه‌ریزی درست است.

«در سطوح مختلف جغرافیایی تأمین‌کنندگان و تولیدکنندگان مواد خام، بیشتر روستاییان هستند. سپس شهرها به مثابه بازارهای محلی، ملی و بین‌المللی وارد فرایند تکمیل زنجیره ارزش می‌شوند؛ بنابراین توجه به برنامه‌ریزی فضایی در شناسایی و تکمیل زنجیره ارزش به تعادل سرزمینی و پیشرفت و آبادانی روستایی و شهری منجر خواهد شد و از تخلیه روستاها و متورم شدن شهرها از جمعیت جلوگیری خواهد کرد. انطباق زنجیره‌های ارزش با ارتباطات سکونتگاه‌های انسانی در قلمرو جغرافیایی به معنی اجرای برنامه‌ریزی فضایی به‌جای برنامه‌ریزی بخشی است. برنامه‌ریزی فضایی، توسعه یکپارچه و هماهنگ فعالیت‌های اقتصادی در همه سطوح جغرافیایی را مدنظر قرار داده و از توسعه نامتوازن سرزمین جلوگیری خواهد کرد. آنچه که مهم است این است که ارزش‌افزوده‌ای که در زنجیره‌های ارزش حاصل می‌شود به جامعه محلی و عوامل دخیل در فرایند زنجیره ارزش تعلق بگیرد» (جمع‌بندی مصاحبه گروهی).

مقوله‌های اصلی و واحدهای معنایی استخراج‌شده

بر اساس واحدهای معنایی، چالش‌ها و بازدارنده‌های محیطی شامل ابعاد محیطی - اکولوژیک، اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و زیرساختی که رفع آن‌ها در باز ساخت اقتصادی فضای روستایی تأثیر دارد، شناسایی شد و واحدهای معنایی به همراه دسته‌بندی مقوله‌ها و کد محوری در جدول ۳ مشخص شده است.

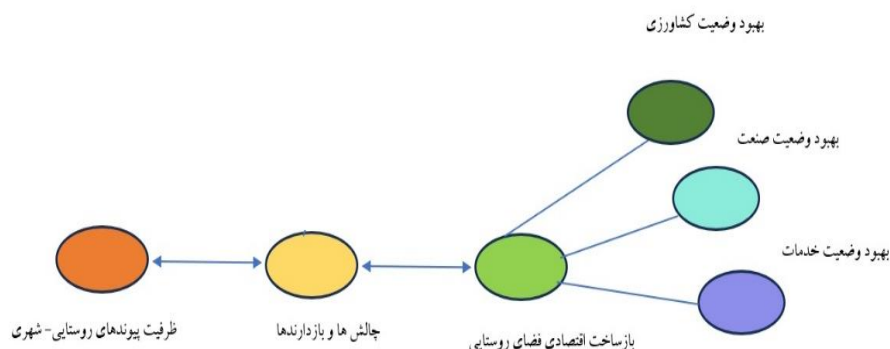
جدول ۳. چالش‌ها و بازدارنده‌های ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی

کد محوری	چالش‌ها و بازدارنده‌ها	واحد معنایی
محیطی - اکولوژیک	نبود استقرار روستا و شهر در یک ناحیه همگن نبود جاذبه‌های طبیعی و انسانی در کانون‌های روستایی و شهری	محیطی - اکولوژیک
اجتماعی - فرهنگی	نبود شراکت و سرمایه‌گذاری شهری‌ها در فعالیت‌های روستایی نبود تنوع‌بخشی به فعالیت‌ها در کنار فعالیت‌های سنتی روستایی	اجتماعی - فرهنگی
اقتصادی	کیفیت و میزان دسترسی پایین راه‌ها میان شهر و روستا گسترش اندک خدمات حمل‌ونقل عمومی روستایی - شهری	اقتصادی
زیرساختی	کیفیت و میزان دسترسی پایین راه‌ها میان شهر و روستا گسترش اندک خدمات حمل‌ونقل عمومی روستایی - شهری	زیرساختی

کد محوری باز ساخت اقتصادی فضای روستایی

بر مبنای دیدگاه تاکولی مفهوم پیوندهای روستایی - شهری به‌عنوان همبستگی زنجیره‌ای فضایی و اتصال زنجیره‌ای بین بخش‌ها تعریف شد (Tacoli, 1998). بر این بنیاد باز ساخت اقتصادی فضای روستایی به تفکیک در سه محور کلیدی

بهبود وضعیت کشاورزی، صنعت و خدمات مورد مطالعه قرار گرفت و واحد معنایی آن بر اساس یافته‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان استخراج شد (شکل ۵).

شکل ۵. دسته‌بندی شاخص‌های باز ساخت اقتصادی فضای روستایی

بازساخت اقتصادی فضای روستایی به تفکیک بخش‌های اصلی فعالیت

بیشتر خبرگان گفتند به دلیل تنوع شرایط جغرافیایی و آب‌وهوایی و همچنین تفاوت در قابلیت‌ها و توان‌های محیطی، فعالیت‌های اقتصادی روستاها یکسان نبوده و بیشتر ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی روستاهای هر ناحیه نسبت به ناحیه دیگر ناهمسان است. همچنین، پیش‌ازین از ساختار اقتصاد روستایی ایران و استان قم، بر پایه زراعت و دامداری استوار بوده و فعالیت‌های صنعتی، معدنی و خدماتی، تنها در طول چند دهه اخیر در حوزه روستایی گسترش یافته است.

خبرگان حوزه مدیریت و برنامه‌ریزی و جهاد کشاورزی گفتند: کاهش بارش و تنش دمایی خشک‌سالی در بخش زراعی و باغی باعث خسارت‌های فراوان شده است. در استان قم در سال زراعی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ بیش از ۳۱ هزار و ۵۰۰ هکتار کشت محصولات زراعی به علت کاهش نزولات جوی باعث دچار خسارت شده‌اند. همچنین در بخش باغی بیش از ۴ هزار و ۶۰۰ هکتار از باغات انار کاسته شده است.

«فعالیت‌های کشاورزی در قم در حال کاهش است. در شماری از روستاها افراد بر روی کاشت درختان انار و محصولات مرتبط با انار، لواشک، ترشی، پیاز سرخ و غیره گلاب‌گیری و عرقیات که زنان خانه‌دار فعالیت می‌کردند. اما با تغییرات اقلیمی طی چند سال اخیر باغات انار به شدت تحت تأثیر قرار گرفته است. از سال ۱۳۸۶ سه مرتبه باغات انار دچار سرمازدگی شد همچنین کاهش کیفیت منابع آب و شوری آب شد» (یکی از خبرگان).

شماری از خبرگان فعال در حوزه کشاورزی اظهار کردند که برنامه مشخصی در راستای کشت محصولات وجود ندارد که مثلاً کدام استان‌چه محصولی و به چه میزان بکارد. لازم است وزارت جهاد کشاورزی با تأسیس پایگاه‌های اطلاع‌رسانی به کشاورزان اطلاعات بدهد تا کشاورز بداند چه محصولی را کشت کند.

«برنامه برای هر منطقه نداریم. مثال هندوانه، پیاز و یا یک محصول خاص گران می‌شود همه به‌سوی کاشت آن روی می‌آوردند و با شکست مواجه می‌شوند. توسعه شهر و روستا باید به‌سوی پیرامون شهر حرکت کند. امروز کشاورزی به‌صرفه نیست و محصول تولیدشده را یا باید به قیمت کمتری بفروشیم و از جیب خودمان هزینه‌ها را پرداخت کنیم و یا اینکه محصول روی دستمان می‌ماند و یا به‌عنوان خوراک دام مصرف می‌شود» (یکی از خبرگان).

در رابطه با گردشگری شهری‌ها در فضای روستایی و برعکس خبرگان گفتند که گردشگری روستایی می‌تواند فرصت بسیار خوبی برای سرمایه‌گذاری و تولید ثروت و کار باشد. مشارکت‌پذیری، جذب سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت‌های تبلیغاتی برای صاحبان سرمایه، از اصلی‌ترین کارهایی است که باید در این زمینه انجام بگیرد.

«ضعف فضاهای روستایی و برنامه‌ریزی روستایی در کشور است که چهره روستایی با ساختمان‌های بدقواره، ساخت‌وسازهای بدون برنامه و نامنظم، ساختمان‌های نیمه‌تمام، بدون نما و مانند این‌ها چهره بسیاری از روستاها را زشت کرده است. این در حالی است که با ایجاد چشم‌اندازهای زیبا و تکیه بر فرهنگ و افتخارات اجتماعی در هر محیط و برافروختن حس تعلق به مکان، و با یک برنامه‌ریزی مشخص و دقیق از سوی مسئولین می‌توان به باز ساخت دست یافت» (یکی از خبرگان).

«استفاده از محصولات صنعتی شهرها در قسمت جریانات بخشی، تقلید کورکورانه از مصالح، ابزار و دیگر تجهیزات شهری توسط روستاییان و کشاورزان و از بین رفتن ساختار سکونتگاهی، معماری و سبک زندگی روستایی و نیز توسعه شهری به‌جای توسعه منطقه‌ای توأم با توسعه روستایی را منجر شده است» (یکی از خبرگان).

شماری از خبرگان گفتند امروزه شاهد کالایی شدن روابط روستایی هستیم که می‌تواند عامل اصلی مهاجرت از روستا به شهر باشد. آن‌ها گفتند روندی که از گذشته آغاز شده و به‌ویژه از دهه ۱۳۸۰ شدت گرفته است. روند کالایی شدن چشم‌اندازهای روستایی بر محوریت ساخت خانه‌های دوم و سرمایه‌گذاری در زمین و مسکن بوده است. البته این روند در همه نواحی روستایی یکسان نیست و بسته به موقعیت روستاها در پیرامون شهرها و یا نواحی خوش آب‌وهوا شدت و ضعف‌ها و ناهمسانی‌هایی خواهد داشت. در پیرامون شهرها علاوه بر سکونت، بخش فعالیت‌های کارگاهی نیز قوی‌تر خواهد بود.

«نخستین مشکل این است که نگاهمان سنتی و قدیمی است، در صورتی که روستایی تغییر کرده و نیازهای جدید دارد. روستایی دیروز را می‌توانستیم با حداقل‌ها راضی نگاه داریم، اما روستایی امروز نیازهای خاص خودش را می‌خواهد و توجه به حداقل و حداکثر ندارد. می‌گوید نیاز من این است و باید به آن توجه شود. نه این که دولت خود تشخیص بدهد که من چه نیازی دارم و حتی زمان رفع آن نیازها را دولت مشخص کند. تغییر نگاه در این زمینه است» (یکی از خبرگان).

مقوله‌های اصلی و واحدهای معنایی استخراج‌شده

بر پایه دیدگاه خبرگان واحدهای معنایی و کد محوری بخش‌های گوناگون اقتصادی فضای روستایی مفهوم‌سازی شد (جدول ۴).

جدول ۴. باز ساخت اقتصادی فضای روستایی به تفکیک بخش‌های مختلف اقتصادی

کد محوری	بخش‌های اقتصادی	واحد معنایی
کشاورزی	کشاورزی	بهبود وضعیت صنایع تبدیلی و تکمیلی
		نظام‌های بهره‌برداری در راستای توسعه محصولات کشاورزی برای بازارهای داخلی و خارجی
صنعت	صنعت	تنوع‌بخشی در تولید محصولات کشاورزی
		سرمایه‌گذاری در صنایع کوچک تولیدی و صنایع دستی
		توسعه مهارت‌های جدید تولید صنعتی
خدمات	خدمات	خدمات بازاریابی برای تولیدات و مبادلات تجاری
		ایجاد مزیت‌های اقتصادی محلی «پیوندهای پسین و پیشین» بین تولیدکنندگان و تأمین کالاها

بحث

کاستی در نظام فنی - اجرایی و دستگاه‌های اجرایی در روند اجرای طرح‌ها، نبود برنامه یا الگوی مناسب برای بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای اقتصادی، فاصله‌گیری توسعه شهری از توسعه روستایی و نبود نگاه یکپارچه و اتخاذ رویکرد از بالا به پایین در روند مدیریت برنامه‌ریزی توسعه از مهم‌ترین چالش‌ها است که منطبق با یافته‌های Long et al., 2019; Jamshed et al., 2020; Douglass, 2018; است. همچنین، بر مبنای گفته‌های خبرگان مورد مصاحبه در این پژوهش، چالش‌ها و بازدارنده‌های ظرفیت پیوندهای شهری و روستایی برای باز ساخت اقتصادی در بخش‌های کشاورزی، نشان‌دهنده نبود بهبود وضعیت در بخش صنایع تبدیلی و تکمیلی و نبود تنوع‌بخشی به محصولات کشاورزی است. در بخش صنعت نیز یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در روستاهای استان قم با نبود سرمایه‌گذاری مناسب در صنایع کوچک تولیدی و صنایع دستی و نبود توسعه مهارت‌های نوین صنعتی روبه‌رو هستیم و سرانجام در بخش خدمات هم بازاریابی برای تولید آن‌چنان که باید به شکل مناسب عمل نکرده و نتوانسته باعث مزیت‌های اقتصادی محلی میان تولیدکنندگان و تأمین‌کنندگان کالاها شود. این یافته‌ها همسو با مطالعات Cabinet Office, 2000, Countryside Trant and Brinkman, 1992, Agency, 2003, SEDD, 2005 است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف شناسایی چالش‌ها و بازدارنده‌های بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری برای باز ساخت اقتصادی فضای روستایی از دیدگاه خبرگان انجام شد. جمع‌بندی دیدگاه خبرگان آشکار ساخت بر مبنای وضعیت موجود بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری در کشور در آینده این گزاره از پایه دارای سناریوهای ناهمسانی خواهد بود و ادامه وضعیت کنونی روستاهای کشور وضعیت مناسبی در زمینه باز ساخت اقتصادی فضای روستایی نخواهند داشت. بنابراین می‌توان پیشنهاد داد که با رفع بازدارنده‌های محیط طبیعی، بازدارنده‌های نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی و رفع کاستی‌های نظام فنی - اجرایی در خصوص اجرای طرح‌ها به کاهش شکاف آنچه که باید باشد و آنچه که اکنون در نواحی روستایی هست کمک نمود و سرانجام فرایند باز ساخت اقتصادی را در روستاهای استان قم با بهره‌گیری از ظرفیت پیوندهای روستایی - شهری تسهیل نمود.

حامی مالی

این اثر از طرف صندوق پژوهش‌های ریاست‌جمهوری حمایت مالی شده است.

سهام نویسندگان در پژوهش

نویسندگان در تمام مراحل و بخش‌های انجام پژوهش سهم برابر داشتند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام این پژوهش به ما یاری رساندند، به‌ویژه کسانی که کار ارزیابی کیفیت مقالات را انجام دادند، تشکر و قدردانی می‌نمایند.

References

- Davies, J., Blekking, J., Hannah, C., Zimmer, A., Joshi, N., Anderson, P., Chilenga, A., & Evans, T. (2022). Governance of traditional markets and rural-urban food systems in sub-Saharan Africa. *Habitat International*, 127, 102620. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102620>
- Davis, J., & Pearce, D. (2000). The non-agricultural rural sector in Central and Eastern Europe. <http://r4d.dfid.gov.uk/Output/189342/>
- De Ferranti, D. M. (2005). *Beyond the city: the rural contribution to development*. World Bank Publications.
- Diao, X., Magalhaes, E., & Silver, J. (2019). Cities and rural transformation: A spatial analysis of rural livelihoods in Ghana. *World development*, 121, 141-157. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.05.001>
- Douglass, M. (1998). A regional network strategy for reciprocal rural-urban linkages: an agenda for policy research with reference to Indonesia. *Third world planning review*, 20, 1-34.
- Douglass, M. (2018). A regional network strategy for reciprocal rural-urban linkages: An agenda for policy research with reference to Indonesia. In *The Earthscan reader in rural-urban linkages* (pp. 124-154). Routledge.
- Fiszbein, A. (1997). The emergence of local capacity: Lessons from Colombia. *World development*, 25(7), 1029-1043. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(97\)00020-X](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(97)00020-X)
- Forster, T., Santini, G., Edwards, D., Flanagan, K., & Taguchi, M. (2015). Strengthening urban rural linkages through city region food systems. *Regional Development Dialogue*, 35.
- Hazell, P. B., & Haggblade, S. (1990). *Rural-urban growth linkages in India* (Vol. 430). World Bank Publications.
- Huntington, S. P. (1993). *The third wave: Democratization in the late twentieth century* (Vol. 4). University of Oklahoma press.
- Levy, M. A., & Lubell, M. N. (2018). Innovation, cooperation, and the structure of three regional sustainable agriculture networks in California. *Regional environmental change*, 18, 1235-1246. <https://doi.org/10.1007/s10113-017-1258-6>
- Post, D., Coppinger, S., & Sheble, G. (1995). Application of auctions as a pricing mechanism for the interchange of electric power. *IEEE Transactions on Power Systems*, 10(3), 1580-1584. doi: 10.1109/59.466485.
- Sen, A. (2019). The political economy of hunger: on reasoning and participation. *Common Knowledge*, 25(1-3), 348-356. <https://doi.org/10.1215/0961754X-7299462>
- Sen, B., Dorosh, P., & Ahmed, M. (2021). Moving out of agriculture in Bangladesh: The role of farm, non-farm and mixed households. *World development*, 144, 105479. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105479>
- Sharifi, A., Khavarian-Garmsir, A. R., & Kummitha, R. K. R. (2021). Contributions of smart city solutions and technologies to resilience against the COVID-19 pandemic: A literature review. *Sustainability*, 13(14), 8018. <https://doi.org/10.3390/su13148018>
- Slocomb, M. (2010). *An economic history of Cambodia in the twentieth century*. NUS Press.
- Tacoli, C. (1998). Rural-urban interactions: a guide to the literature. *Environment and urbanization*, 10(1), 147-166. <https://doi.org/10.1177/095624789801000105>
- Tacoli, C., & Mcgranahan, G. (2015). rural-urban migration and urban poverty. In: Issue March.
- Walker, D., & Myrick, F. (2006). Grounded theory: An exploration of process and procedure. *Qualitative health research*, 16(4), 547-559. <https://doi.org/10.1177/1049732305285972>
- Yusoff, N. I., Zin, A. A. M., & Khairuddin, A. B. (2017). Congestion management in power system: A review. 2017 3rd international conference on power generation systems and renewable energy technologies (PGSRET), doi: 10.1109/PGSRET.2017.8251795.
- Ziervogel, G., Enqvist, J., Metelerkamp, L., & van Breda, J. (2022). Supporting transformative climate adaptation: community-level capacity building and knowledge co-creation in South Africa. *Climate Policy*, 22(5), 607-622. <https://doi.org/10.1080/14693062.2020.1863180>

